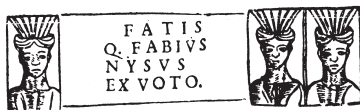

LA PRESENCIA ROMANA EN LOS CRONISTAS VALENCIANOS

LUIS SÁNCHEZ GONZÁLEZ

En el marc de la cultura del Renaixement la tornada als clàssics grecs i romans va propiciar, en gran mesura, l'examen dels antecedents llatins de la nostra història, al mateix temps que va suscitar un inusitat interès per les antiguitats. La recollida d'inscripcions, monedes i restes arqueològiques de tot tipus es va convertir en una activitat més o menys habitual. Cal recordar la inquietud del govern de Felip II per apilar dades de «*los edificios señalados que en el pueblo hubiere, y los rastros de edificios antiguos de su comarca, epitaphios, letreros y antiguayas [sic] de que hubiere noticia*» a través de les seues cèlebres *Relaciones*, si bé no van arribar al Regne de València. Afortunadament, la preocupació del monarca pel coneixement de les seves possessions ens ha brindat l'oportunitat de gaudir de les extraordinàries vistes plasmades per Anton Van den Wyngaerde, per ordre del mateix rei, i que ens ofereixen dades incognoscibles actualment.

De major importància, no obstant això, van ser les iniciatives més o menys individuals. Empreses particulars com les de Joan Andrés Strany, sacerdot valencià, del qual Ximeno afirma que «*no perdona gasto, trabajo, ni diligencia por descubrir inscripciones, y otros cualesquiera monumentos, y juntar medallas, imágenes y monedas antiguas*». La seua obra *Nummismatum, Iconum, veterarumque plurimorum lapidum Hispaniae Inscriptionum explanatio* va sofrir la mateixa incúria, per a lament del mateix Gregori Maians, que la seua col·lecció numismàtica, fosa per a modelar morters de farmacopea. Un cas similar va ser el de Joan de Molina, conegut com el Batxiller Molina, l'obra del qual, *Collectanea de las piedras e inscripciones antiguas de Espanya*, es troba desapareguda, però fou de gran utilitat al seu moment per a altres autors, com ara Escolano. Particularment interessant és l'exemple de Llansol de Romaní. Estudià durant anys les inscripcions romanes, viatjant sense parar per terres valencianes, i arribà a tal extrem de penúria econòmica, segons Ximeno, que va ser incapaç de publicar el seu manuscrit *De los ríos y antigüedades de España* per no disposar de suficient peculi. L'original, per a més infortuni, va acabar custodiat per «cert religiós» que el va aprofitar per a escriure la seua pròpia història de València. Nicolau Antonio sospita que aquest erudit era Francesc Diago; no obstant això, Pérez Bayer, qui encara va consultar el document, comentava a Maians que va ser propietat de Gaspar Escolano.

Precisament Diago i Escolano formen, juntament amb Beuter, la tríade de grans cronistes que converteixen aquest període en un referent fonamental. Les seues obres històriques són un exponent clar de l'avanç historiogràfic respecte a èpoques prèvies. És cert que presenten defectes, però els seus mèrits han de dur-nos a una valoració positiva. No convé subratllar les seues mancances més que no els seus resultats, especialment, si es tenen en compte les circumstàncies històriques. Les acaballes

P.A. Beuter, «Primera part de la Història de València», València, 1538. [Biblioteca Històrica. Universitat de València].

Pere Antoni Beuter (1490/95-1555) és l'iniciador d'un nou model historiogràfic, imitat posteriorment en múltiples variants.

del segle XV i el principi del XVI conformen el marc de la gènesi dels estats moderns a través de l'aparició de les monarquies autoritàries. L'exemple hispànic és paradigmàtic. La Història s'empra com a suport per a prestigiar la monarquia i reforçar un passat d'unitat nacional, recalcant al·lusions com la resistència heroica de Sagunt i Numància enfront de l'invasor exterior, que es perllonga en la Reconquesta cristiana de l'Espanya dominada pels musulmans. En ocasions, la veracitat és anul·lada i no dubta de recórrer a notícies i dades falses, convenientment amanides per a aconseguir una impressió de credibilitat.

Aquest és el cas del religiós dominic Giovanni Nanni, conegut com Anno de Viterbo. Autor de l'obra *Commentarii super opera diversorum auctorum de antiquitatibus loquentium*, dedicada als Reis Catòlics, influirà enormement en escriptors posteriors, especialment amb les seves genealogies

de reis primitius. Un exemple que ens toca molt de prop és la notícia que dóna sobre la fundació de *Roma* per Romo, rei mític d'Espanya. Aquesta ciutat seria l'actual capital llevantina, a la qual els romans posteriorment canviarien el nom pel de *Valentia*. La causa d'aquesta invenció d'Anno és la seua pretensió d'adular la família Borja, en concret als papes Calixt III i Alexandre VI, ambdós d'origen valencià, mitjançant la inversió de la notícia que dóna Solí sobre la fundació de *Roma*, anomenada en un primer moment *Valentia*, traduïda al grec com *Rhòme*. Aquestes ficcions, i altres moltes, assentades en la imaginària atribució a escriptors antics o en la simple invenció d'autors, van generar una xacra perdurable de frau. Fins i tot en el segle XIX, la lluita contra els falsos crònics i les seues nefastes conseqüències per a la veritat històrica va merèixer el reconeixement de la Reial Acadèmia de la Història a Godoy Alcántara.

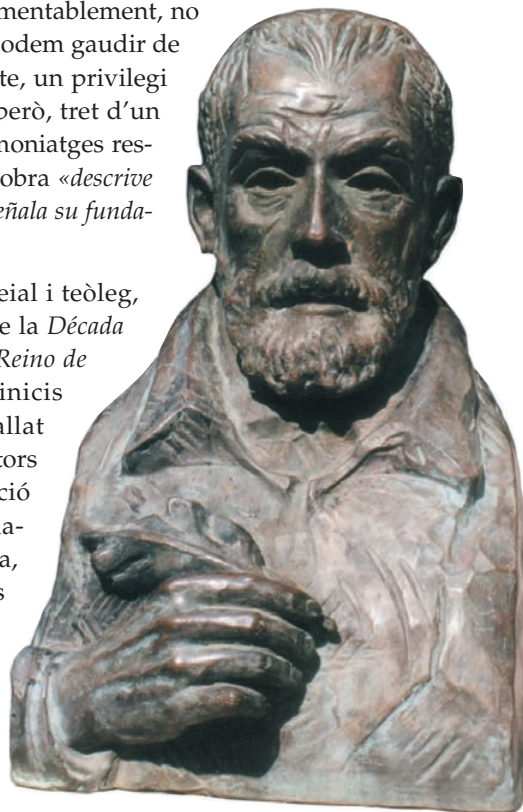
Malgrat tot, el panorama historiogràfic millora. I millora perquè s'anul·len errors anteriors com la confusió de la Sagunt assetjada per Anníbal amb la ciutat de Sigüenza; perquè es busquen explicacions als problemes, com la primera presència romana a València; i perquè, sobretot, s'intenta sostenir el que s'escriu amb dades objectives procedents d'autors grecs i llatins i de restes arqueològiques. Un mèrit indiscutible d'aquests crònics valencians és el seu extraordinari coneixement de les fonts, fins i tot d'obres menors. Pot semblar poc bagatge en l'actualitat, però al seu moment no ho va ser i, per a ser justos, cal afegir que algunes de les teories que hui es venen com a novetat són ja intuïdes, i fins i tot afirmades, per algun dels tres crònics que analitzarem ara.

Pere Antoni Beuter (ca. 1490-1555), professor universitari i eclesiàstic, va escriure *Primera part de la història de València, que tracta de les antiguetats de Espanya i la fundació de València* (València, 1538), que anys més tard va publicar en castellà. En realitat, no és una història merament valenciana, sinó que, com indica el títol, s'estén a la resta d'Espanya. Avança, en gran mesura, el model historiogràfic im-

perant durant segles en atribuir la divisió dels espanyols com la causa de les múltiples invasions sofrides per la península Ibèrica. Aquesta característica és comuna amb l'altre tret destacable, el valor, del qual ressalta nombrosos exemples. Pot, per això, considerar-se com la precursora de les grans cròniques nacionals que comencen amb Florián de Ocampo i culminen en Juan de Mariana. Ja només el mateix concepte significa un important avanç historiogràfic. Però, a més, Beuter es va preocupar d'assentar el seu llibre sobre quantioses dades, començant per les fonts clàssiques, que moltes vegades lamenta per les seues llacunes, i acabant en les inscripcions romanes, algunes de les quals hui són conegudes gràcies únicament a la seua transcripció. La seua gran virtut és precisament la recerca de suports on sostenir les seues afirmacions; no es pot negar el seu afany en la recerca bibliogràfica. No obstant això, allí radica també gran part del seu error, en concedir pàbul a obres rebliades de falsedats històriques que, si hui mouen a l'estupefacció, aleshores eren acceptades sense dilació. Un exemple clar d'aquesta actitud és la seua credulitat davant les fundacions de Sagunt pels sages i de València (batejada com a Roma) pel rei Romo, que pren d'Annio de Viterbo. Parla també del canvi de nom a València, que atribueix als Escipions, però no explica com es conjuga aquesta teoria amb la cita de les Periocas que parla de la fundació d'una ciutat anomenada València per Brut el 138 aC. En qualsevol cas, els seus esforços per oferir l'explicació més raonable són moltes vegades encomiables. El resultat no és el més encertat, però, donades les limitacions del moment, s'ha de valorar positivament, entre altres coses, perquè marca el camí a seguir i serveix de model a altres autors.

Un cas extraordinari suposa la figura de Martí de Viciana (1502-). Nascut a Borriana, aquest cavaller de noble família va estudiar Dret a València i va ser gran aficionat a l'estudi del passat. Fruit d'aquesta lloable inclinació és la seva obra *Libro primero de la crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su Reyno*, impresa a València en 1564, continuada per altres tres llibres que componen la seua Crònica de València. Lamentablement, no hi ha cap còpia coneguda d'aquest primer llibre, i no podem gaudir de la seua, de segur, apassionant lectura. Seria, sens dubte, un privilegi per a qualsevol bibliòfil disposar-ne d'un exemplar, però, tret d'un miracle «wiboradense», únicament disposem de testimoniatges restringits com el de Ximeno, qui afirma que en aquesta obra «*describe (sic) en el topográficamente nuestra Ciudad de Valencia; señala su fundador y primer nombre*».

Gaspar Escolano (1560-1619), valencià, cronista reial i teòleg, membre de l'Acadèmia dels Nocturns, va compondre la *Década primera de la història de la insigne y coronada ciudad y Reino de Valencia*, publicada a València en 1610. En els inicis d'aquesta obra el mateix autor confessa haver treballat durant huit anys en recopilar el material necessari (autors clàssics, inscripcions, monedes, etc.) per a l'elaboració del seu treball i altres dos més en disposar-lo. Tanmateix, la precipitació última en la seua impressió explica, en part, una estructura desmanegada i confusa, només comprensible per al mateix autor. A pesar d'això,

Retrat de Martí de Viciana. Traver Calçada, 1997. Borriana.

La desaparició del primer tom de la seua *Crònica* és una pèrdua irreparable.

G. Escolano, «*Décadas de la historia de la insigne y coronada ciudad y Reino de Valencia*», València, 1610. [Biblioteca Històrica. Universitat de València].

Gaspar Escolano (1560-1619) constituïx un nou gir en la historiografia valenciana, per la seua nova estructura i extraordinària exhaustivitat.

F. Diago, «*Anales del Reyno de Valencia*», València, 1613. [Biblioteca Històrica. Universitat de València].

F. Diago (ca. 1564-1615) va ser un rival acèrrim d'Escolano. La seua obra significa una continuïtat de la línia marcada per Beuter.

L'avanc que suposa el seu text és indiscutible. Així, divideix la primera Dècada (la segona, tot i que la va anunciar, no arribà a publicar-la) en dues parts de cinc llibres cadascuna. En la primera ens parla dels temps primitius, remuntant-se fins al Diluvi Universal, de les divisions antigues d'Espanya, de Sertori, dels pobles estrangers arribats, de l'Evangelització d'Espanya, dels martiris de sant Valer i sant Vicent, fins arribar en un relat més o menys cronològic fins al regnat de Pere III. A partir d'allí (llibre IV) se cenyeix a una descripció acurada i detallada del Regne de València, començant per la capital, sent d'especial interès la seua preocupació de rastrejar per onsevulla els orígens antics a partir de les restes perdurables de monuments, inscripcions, etc. Escolano rebutja ja les invencions nascudes d'Annio de Viterbo, i hi dedicà un capítol a demostrar-ne la falsedat. Precisament succeeix en tractar la fundació de Roma (València) remarcant que «no podem assenyalar amb certesa qui va ser el primer fundador de València, ni en quin temps», recull inscripcions que hui són conegudes gràcies a ell, i planteja problemes com la dualitat «*Valentini veterani et veteres*», encara sense solucionar, però oferint diverses explicacions. No obstant això, hi ha algunes llacunes en la seua obra. La principal, al meu entendre, l'ús de fonts sense criteri selectiu, de manera que emprà la informació de Livi concedint-li la mateixa solvència que a Florus o a Paulo Orosi. Resulta estrany aquest ús, perquè també demostra un ampli coneixement d'autors clàssics, als quals, per cert, tradueix molt correctament, com en l'episodi del 138 aC.

L'altre gran punt de la historiografia valenciana d'aquest temps és Francesc Diago (ca. 1564-1615), membre de l'orde religiós dels Dominics i cronista de la Corona d'Aragó. Va ser autor dels *Anales del Reyno de Valencia*, impresos a València en 1613, a més d'altres obres de caràcter històric i religiós. Curiosament, va mantenir una rivalitat personal amb Escolano, al qual constantment al·ludeix negativament en la seua obra, sense citar-lo expressament, i s'oposa als seus arguments; potser tinguera alguna cosa a veure el fet que Escolano l'acusara de pretendre «intertextualitzar» l'obra de Llansol de Romaní. Diago retorna al model tradicional iniciat per Beuter, i elabora una Història que segueix un ordre cronològic. Així, després d'explicar les raons de la seua obra, comença amb una descripció geogràfica detallada del Regne en el llibre I, per a continuar amb els temps preromans, on dedica especial atenció a l'arribada de pobles estrangers, en particular grecs i cartaginesos, i al setge de la ciutat de Sagunt. Ja en el llibre III parla de la vinguda dels romans, seguint el relat dels historiadors clàssics, en especial Livi, la major part de les vegades, sense cap esperit crític. Així, embulla els sedetans amb els edetans, confon topònims, i tradueix malament determinats episodis, com el ja esmentat de la fundació de València. Similar actitud li esdevé amb les inscripcions, basant raonaments d'allò més pelegrins en un sol epígraf, tot i que, com en el cas de la inscripció de Sertori Abascant, corregeix Escolano amb encert. En definitiva, no hi ha dubte que la seua aportació és meritòria, gràcies a l'àrdua labor de recollida de dades per arxius, llibres i inscripcions. Però no es pot evitar una certa sensació de declivi en comparació amb Beuter. Diago és ja l'últim dels grans cronistes. A partir d'ell les obres són de caràcter menor i aborden temes molt puntuals, a l'estil de Vicent de l'Olmo. En similar decadència, fins els llibres sofreixen materialment una reculada amb pitjors enquadernacions, impressions i paper. A València caldrà esperar fins al segle XVIII, perquè es recupere i supere el nivell de temps anteriors, amb egrègies figures com Gregori i Joan Antoni Maians, el comte de Lumiares, el dean Martí i un llarg etcètera. Era difícil, no obstant això, mantenir la cota historiogràfica aconseguida. Tant de bo servessen aquestes pàgines per a moure la curiositat i la lectura d'aquestes obres, ja clàssiques.